

Sûfi Şair Baba Rahîm Meşreb'in Şiirlerinde Coğrafi Yer Adları

The Names of Geographical Locations in the Poetry of the Şûfi Poet Baba Raḥîm Mashrab

Yazar Bilgisi Author Information

İbrahim AKÇA

Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye
Res. Asst. PhD, Harran University Faculty of Theology, Şanlıurfa, Türkiye
ibrahimakca@harran.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-4922-9047

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon olmadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1137552
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
29 Haziran/June 2022	12 Aralık/December 2022

Öz

Türk İslam edebiyatı, şekil ve muhteva yönünden büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu zenginliğin kaynağını ise kabul edilen yeni din ile birlikte dâhil olunan Arap ve İran edebiyatı, bilimi ve kültürü gibi birçok unsur oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu kaynaklar arasında, dinî-tasavvufî unsurların yanı sıra coğrafi unsurları ve coğrafi yer adlarını özellikle zikretmek gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya hükmetmesiyle birlikte coğrafya ve coğrafi yer adları, manzum-mensur ayrımı gözetmeksizin edebî eserlerde sıklıkla kullanılmış; günümüzde dahi kullanılmaya devam edilmektedir. Şairlerin, anlatmak istediklerini akılda daha kalıcı hale getirmek ve muhatabına vermek istediği mesajı daha etkileyici kılmak adına kullandığı coğrafi yer adları, birbirlerine olan uzaklıkları, bölgelerin ya da şehirlerin kendilerine has özellikleri, bahsi geçen kıta, bölge ya da şehirde meşhur olan konu, şahıs ya da yer altı kaynakları gibi birçok farklı yönüyle şiirlere konu olmuştur. Bununla birlikte altı asır boyunca Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği seferler, fetihler, diğer devletlerle yaptıkları ticaretleri ve siyasi ilişkileri gibi durumlardan hareketle de şairler, birçok coğrafi yer adlarını şiirlerinde kullanmışlardır.

Asıl ismi Abdurrahîm olan, halk arasında genellikle "Meşreb, Rahîm Baba, Baba Rahîm, Divane Meşreb" gibi farklı mahlaslarla bilinen Baba Rahîm Meşreb, Türkistan sahası edebiyatının Çağatay Türkçesi döneminde yaşamış sufi şairlerdendir. Yaşadığı dönem olan XVII. yüzyılın ilk yarısı ile XVIII. yüzyılın başları, (M. 1640-1711), bazı dil tarihi araştırmacıları tarafından "Gerileme ve Çöküş Dönemi"; bazıları tarafından ise "Klasik Sonrası Dönem" olarak isimlendirilmiştir. Çağatay Türkçesi'nin son zamanları olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde şairler, genellikle Çağatay Türkçesinin pîri olarak nitelendirilen Ali Şir Nevâî etkisinde şiirler kaleme almışlardır. Baba Rahîm Meşreb için de Ali Şir Nevâî'nin tesirinde kaldığını söylemek mümkündür. Ancak şair, kendine özgü üslûbu, şiirlerini çoğunlukla vecd halinde söylemesi, sûfi karakterinin şahsında ortaya çıkarttığı farklı yaşam tarzı ve böylelikle halk arasında kazandığı şöhretiyle hem Ali Şir Nevâî'den farkını ortaya koymuş; hem de aynı yüzyılda yaşadığı diğer şairlerden daha fazla ön plana çıkmıştır.

Çalışma, giriş, şairin hayatı, şiirlerinde tespit edilen coğrafi yer adlarının incelenmesi ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu ile ilgili okuyucuya kısa ve öz bilgiler sunulmuştur. Bu bölümü müteakip, Meşreb'in hayatı hakkında genel bilgiler verilmiş ve makalenin asıl konusuna geçilmiştir. Burada ise Baba Rahîm Meşreb'in şiirlerinde tespit edilen coğrafi yer adları, alt başlıklar halinde, haklarında verilen genel bilgiler ışığında ve şiirlerden örnek beyitlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde ise Baba Rahîm Meşreb'in "Türkistan" sahası olarak nitelendirdiğimiz, yaşadığı bölgedeki coğrafi yer adlarını şiirlerinde yoğun bir şekilde kaleme aldığı tespit edilmiştir. Nemengan, Belh, Bedahşan, Taşkent gibi yerlerin genel özellikleri, meşhur isimleri ya da olaylarıyla birlikte, şairin o bölgede şahsen yaşadığı hadiseler de doğrudan veyahut dolaylı olarak duygu durumuna tesirde bulunmuş ve şiirlerine yansımıştır. Ayrıca şiirlerde, Türkistan sahası coğrafi yer adlarının yanı sıra dinî açıdan önem arz eden Arap sahası ve nadiren de olsa Anadolu sahası yer adlarının kullanıldığı da görülmüştür. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Çağatay Türkçesi, Baba Rahîm Meşreb, Sufizm, Coğrafi Yer Adları.

Abstract

The Turkish Islamic literature is quite rich in terms of both its form and content. The source of this wealth includes many elements that were introduced to it after accepting Islam, such as the Arabic and Persian literature or culture. Geographical elements and the names of geographical locations, along with religious-sufistic elements, assume a significant place among these sources. As the Ottoman Empire ruled over three continents, geographical information and the names of geographical locations were often used in literary works, not only in poetry but also in prose, and they are still used today. Geographical place names, which poets use to make what they want to tell their audience more memorable and their intended message more powerful, appear in poetry in terms of their various aspects, such as the distance of places from each other, the unique characteristics of continents, regions or cities, along with issues, people or underground resources that are prominent in such places. In addition, poets used the names of many geographical locations in their poetry for six centuries, based on such major events as expeditions, conquests, besides commercial and political relations of the Ottoman Empire with other states.

Baba Raḥīm Mashrab, whose real name is 'Abd al-Raḥīm, is often known by various pseudonyms, such as Mashrab, Raḥīm Baba, Baba Raḥīm and Dīvāna Mashrab. He is one of the Sūfi poets who lived in the Chagatai Turkish period of Turkistān literature. The period in which he lived, the first half of the 17th century and the early 18th century (1640-1711 A.D.), is known as "the Period of Decline and Collapse" by some language history researchers or as "the Post-Classical Period" by others. During this period, which could be described as the latest period of Chagatai Turkish, poets wrote poems under the influence of 'Alī Shīr Nawā'ī, who is often considered as the father of Chagatai Turkish. It is possible to say that Baba Raḥīm Mashrab was also influenced by 'Alī Shīr Nawā'ī. However, he differed from 'Alī Shīr Nawā'ī not only because Mashrab had a unique style and recited his poems in a state of ecstasy, but also because he had a distinctive lifestyle which was offered by his ṣūfī character and brought him widespread fame among people; he was more famous than his contemporaries.

This study consists of an introduction, followed by sections addressing Baba Raḥīm Mashrab's life and providing an analysis of the geographical place names identified in the poems in his, and it ends with a conclusion. The introduction provides the reader with some concise information about the focus of the study. Following this section, general information about Mashrab's life is provided, and the main focus of the article is introduced. The names of geographical locations identified in Baba Raḥīm Mashrab's poetry are explained in broad terms, and poetry samples are provided. The analysis revealed that Baba Raḥīm Mashrab frequently used the names of geographical locations in the region where he lived, which is called " Turkistān " in his poetry. The poet's emotional state was directly or indirectly affected by the events that he personally experienced in such places as Nemengān, Balkh, Badakhshān, Tashkent, along with their general characteristics or names and the events that happened there. His poetry also captured such elements. In addition to the names of geographical locations in Turkistān, Mashrab also used the names of geographical locations in the Arab region, which has religious significance, and although less frequently, he included those from the Anatolian region. The conclusion discusses the findings of the study.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Chagatai Turkish, Baba Raḥīm Mashrab, Sufism, Geographical Place Names.

Giriş

Türkler, Çin Seddi'nden Balkanlar'a kadar birçok kıtada hüküm sürmüş köklü bir medeniyete sahiptir. Bu medeniyet, hükmettiği bölgelere kendi gelenek ve göreneklerini; kültürel ve sanatsal faaliyetlerini yerleştirmenin yanı sıra, fethettiği coğrafyadaki toplumlarla da birçok hususta etkileşime girmiştir.

751 yılında yapılan Talas Savaşı sonrası, Müslüman Araplar ile Türkler arasında başlayan sıcak diyalog, Türklerin Müslüman olma sürecinin başlangıcı kabul edilse de bu tarihten önceki dönemlerde de İslamiyet'le tanışan Türklerin olduğu bilgisini göz ardı etmemek gerekmektedir.¹ Bu yüzyıllara kadar geri götürebileceğimiz Türk İslam edebiyatı da, başta dinî ilimler (hadîs, kelâm, fıkıh, tefsir, tasavvuf...) olmak üzere, tarih, coğrafya, felsefe, astronomi, mûsikî gibi sayısını daha da arttırabileceğimiz birçok bilim dalı ve kaynaklarıyla etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim, şairlerin muhayyilesinin genişlemesini ve muhatabına vermek istediği mesajlar doğrultusunda bahsi geçen bilim dallarını ve malzemelerini doğrudan ya da dolaylı olarak şiirlerinde daha etkili bir biçimde kullanabilmesini sağlamıştır.

Çalışmaya konu olan coğrafi yer adları, o yerin tarihi, toplumsal yapısı, kültürü gibi birçok açıdan çok geniş bir çerçevede şiirlere yansımıştır. Bu da coğrafi yer adlarının birçok özelliğinin günümüze aktarılmasına vesile olmuştur.² Edebiyat araştırmacıları tarafından ise coğrafi yer adları yurtlar, kavimler, ülkeler, şehirler, dağlar, denizler gibi birçok alt başlıkta ele alınıp incelenmiştir.³ Ayrıca yer adları, şairlerin hayal dünyasına ve duygu durumlarına iki farklı açıdan katkı sunmuştur. Bunlardan ilki, ortak kültür ve geleneğe ait olan coğrafi yer adlarının (Rûm, Hitâ, Çin, Hind, Yemen...) şairlere sunduğu ortak muhayyile; ikincisi ise şairin yaşadığı, gezdiği ve gördüğü yerlerde kendi dünyasında çizdiği bireysel muhayyiledir.⁴ Bahsi geçen farklı iki muhayyilenin kullanımında ise şairlerin bireysel muhayyilesini manzumelerinde kullanması önem arz etmektedir. Çünkü bu durum şairlik kabiliyetinin seviyesini belirlemede bir kıstas olarak kabul görmektedir.

Çalışmada, öncelikli olarak yer adlarının şiirlerde kullanımında görülen ortak ve bireysel muhayyileyi Meşreb'in nasıl ve ne sıklıkla kullandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunun yanı sıra örnek verilen beyit ve bentlerden hareketle Meşreb'in şairlik kabiliyeti hakkında da bilgi vermek amaçlanmaktadır. Ayrıca şiirlerde geçen yer adlarının şairde uyandırdığı çağrışımlara ve duygulara da yer verilmeye çalışılacaktır.

¹ Detaylı bilgi için bkz: Necdet Şengün, "İslâmî Dönem Türk Edebiyatı – Gelişim Süreci" *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara, Grafiker Yayınları, 2014), 36-37.

² Cem Dilçin, *Divan Şiirinde Çağırışım Ögesi Olarak Yer Adları* (Bornova-İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2007), 105-140; İsmail Arıkoğlu, "Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23 (Aralık 2008), 137-144.

³ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/15, (2010), 302-304.

⁴ Selami Turan, "Necâtî Beğ'in Şiirlerinde Yer Adları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1 Mayıs 2009), 135.

1. Baba Rahîm Meşreb (H. 1050 – 1123 / M. 1640-1711)

Sufî-şair Baba Rahîm Meşreb, M. 1640 yılında günümüzde Özbekistan'ın Nemengan⁵ şehrinde dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Abdurrahîm olan Meşreb'in doğum yılıyla ilgili birden çok yıl ismi zikrediliyor olsa da⁶ en kabul göreni M. 1640'tır. Daha anne karnındayken kerâmet göstermeye başladığı rivâyet edilen⁷ Abdurrahîm, okul çağında da yaşitlarından üstün bir meziyete sahip olduğu fark edilince ilk olarak dönemin ünlü mutasavvıflarından Ahund Molla Bazar'a (Hoca Ubeydullah) (ö. 1668) gönderilmiş; daha sonra ise Hidâyetullah İşân Âfak Hoca'ya (ö. 1693) intisab etmiştir.⁸ Abdurrahîm, "Meşreb" mahlasını da Âfak Hoca'dan almıştır.⁹ Tekkede geçen yıllarda ilmî ve tasavvufî açıdan kendisini geliştiren Meşreb, Arapça ve Farsça'yı da öğrenmiştir.

Ancak bu süreçte Meşreb, Âfak Hoca tekkesindeki cariyelerden birine âşık olunca tekkeden kovulmuştur. Söz konusu durum, bazı kaynaklarda şaire hocası tarafından atılmış bir iftira şeklinde de belirtilmektedir.¹⁰ Sonuç olarak tekkeden ayrılan Meşreb, ehl-i sünnet inancı doğrultusunda, gezgin bir derviş hüviyetinde Türkistan şehirlerini dolaşmaya başlamış; gittiği şehir ve beldelerde halkı din ve tasavvuf konularında bilgilendirmeyi amaçladığı, didaktik tarzdaki şiirleriyle halkın takdirini kazanmış bir sûfî-şair olmuştur. Artık ünlü bir şair olan Meşreb ile tanışmak ve şiirlerini dinlemek için Belh ve Kunduz vilayetlerinin valisi Meşreb'i huzuruna davet etmiştir. Huzura çıkan Meşreb, valiyi küçük düşürecek bazı uygunsuz davranış ve söylemlerinden ötürü idam cezasına çarptırılmıştır. Şair, M. 1711 yılında günümüz Kunduz şehrinde idam edilmiştir.¹¹

Meşreb'in kendine ait olduğu kesin olan *Şah (İşân) Meşreb Menâkıb-nâmesi*, *Mebde-i Nûr*, *Kimyâ ve Hacc-nâme / Şehîd-nâme* isimli eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerin yanı sıra kendisine atfedilen ve ona ait olup olmadığı konusunda detaylı çalışmalar yapılması gereken *Dîvân*, *Kıssa-yı Veysü'l-Karânî*, *Kıssa-yı Mirac-ı Resûl-i Ekrem* ve *Manzum Fatıha Tefsiri* isimli eserler de bulunmaktadır.¹²

⁵ Bazı araştırmacılara göre şair, Özbekistan'a bağlı Nemengan şehrinde dünyaya gelmiştir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Hacı İsmetullah Abdullah, *Baba Rahim Meşreb Mebde-i Nûr* (Taşkent: Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Fen Neşriyatı Yayınları, 1994), 5. Bazı araştırmacılara göre ise şair, Andican'da (Andukan) dünyaya gelmiştir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Tahir Kahhar, "Babarrahim Meşreb", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, 2000), 15: 97.

⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Sadi Gedik, *Meşreb (Baba RAHİM) Mebde-yi Nûr* (Ankara: TDK Yayınları, 2017), 18.

⁷ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Selahittin Tolkun, "Meşreb", *Türk Kültürü Dergisi*, 454 (Şubat 2001), 112; Cemaldin Kanabaev, *Baba Rahim Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 6.

⁸ M. Tacibayeva, "Meşreb", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2005), 6: 338.

⁹ Mahmut Fidancı, *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994), 12.

¹⁰ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Kâzım Âmini, *Baba Rahim Meşreb Mebde-i Nur* (Kabil, El Ezher İntişaratı Müessesesi Yayınları, 2015), 6-10.

¹¹ Tolkun, "Meşreb", 111; Gedik, "Meşreb (Baba RAHİM) Mebde-yi Nûr", 20; Kanabaev, "Baba Rahim Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı", 9.

¹² Necdet Tosun, "Çağatayca Yazılmış Menâkıbnâmeler", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu* (İstanbul, Sütun Yayınları, 2012), 443; Gedik, "Meşreb (Baba RAHİM) Mebde-yi Nûr", 27; Kanabaev, "Baba Rahim Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı", 23; Münire Kevser Baş, "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Manzum Fâtıha Tefsiri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 13 (2013), 133.

Genellikle dinî-tasavvufî konularda halkı bilinçlendirmeyi gaye edindiğini söyleyebileceğimiz Meşreb, bu amaç doğrultusunda diğer bilim dallarındaki mazmunları da anlatmak istediği konuya uygun bir şekilde şiirlerinde kullanmıştır. Dolayısıyla Baba Rahîm Meşreb'in şiirlerinde coğrafi yer adlarına da yer verdiğini, bu adları da etkili bir biçimde şiirlerinde işlediğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın sonraki aşamasında Baba Rahîm Meşreb'in menâkıb-nâmesinde geçen şiirlerdeki coğrafi yer adları, "Ülkeler / Bölgeler, Şehirler, Dağlar/ Nehirler" başlıkları altında incelenmiştir. Söz konusu şiirler, Baba Rahîm Meşreb ile ilgili farklı sahalarda yapılmış olan üç farklı çalışmadan tespit edilmiştir.¹³

2. Baba Rahîm Meşreb'in Şiirlerinde Geçen Coğrafi Yer Adları

2.1. Ülkeler / Bölgeler

2.1.1. Rûm (Anadolu) – Hatâ (Hitâ – Hutten - Hoten)

Anadolu'nun Türk yurdu olmadan önceki dönemlerinde Doğu Roma İmparatorluğu, Anadolu topraklarını da içine almaktaydı. Dolayısıyla Anadolu'nun kapısı Türklere açılana kadar bu topraklara Rûm, burada yaşayan halka ise Rûmî denilmekteydi.¹⁴

Hatâ, Hitâ, Hutten ya da Hoten ise M.S. 10. yüzyılda Hatâ kabilesinin yaşadığı ve hüküm sürdüğü coğrafyanın adıdır. Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarını kapsayan bu bölge, günümüzde Moğolistan, Mançurya ve Sibiryâ'nın sınırları arasında kalmaktadır.¹⁵ Bölge aynı zamanda âhû ve misk kavramlarıyla da özdeşleşmiştir. Misk anavatanının burası olması ve buradan diğer bölgelere gönderilişi de şiirlerde ele alınıp işlenmiştir. Bu yüzden Hatâ ile birlikte Rûm ve Çin gibi diğer ülkelerin isimleri de bu bağlamda bir arada geçmektedir.

Meşreb şiirlerinde, Rûm ile Hatâ'yı genellikle birlikte zikretmiştir. Şair, doğu ve batının birbirinden uzak iki noktasını şiirlerinde kullanarak hem ülkeler arası bağlantıya dikkat çekmiş hem de anlatımına mübâlağa ve zenginlik katmayı amaçlamıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, Anadolu'dan Hatâ topraklarına kadar (dünyanın bir ucundan diğer ucuna kadar) her türlü mahsulün vergisi ya da haracını istemediğini dile getirmektedir. Çünkü şair, terk-i dünyâ eylemiştir, dünyevî hiçbir şeye ihtiyacı bulunmamaktadır ve dünyalık bir şeye tenezzül etmeden yaşamını devam ettirmektedir. Bundan dolayı şahsını efsânevî biri olarak nitelendirmektedir. Bunu ifade ederken de kendisiyle efsânevî kuş olan Simurg arasında bağlantı kurmaktadır:

Bâr-ı Rûm-ı Hıtâ bâc u ħarâcın ârzû kılmay

Çü Simurğî ki pervâz eylerem bî-bâl u per tenhâ¹⁶

¹³ Söz konusu çalışmalar sırasıyla şunlardır: Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi"; Halim Bayat, *Külliyât-ı Meşreb Nemengânî* (Peşaver, Tac Mahal Yay, ty.); Celaleddin Yusufov, *Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen* (Taşkent, Gafur Gulam Namıdagi Neşriyat, 1990).

¹⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul, Kapı Yayınları, 2013), 380.

¹⁵ Pala, "Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü", 197.

¹⁶ Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 165.

Bir başka beyitte ise şair, sevdalı gönlünü goncaya benzetmektedir. Nasıl ki goncalar her zaman açılmıyorsa onun da gönlündeki dertleri her zaman anlatamadığını dile getirmektedir. Şair, belki bu dertlerden kurtulmasını sağlar düşüncesiyle güzeller ve güzellikler ülkesi olarak nitelendirebileceğimiz Hutten şehrine gittiğini belirtmektedir. Gezgin bir derviş olan Meşreb'in bu ülkeye gerçekten gidip gitmediğiyle alakalı herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır:

Menîñ âşufte könlüm gonçe-dek hergiz açılmaydur
Yürekdin gam ķeter dep bu sebebdin men Huten keldim¹⁷

Bir diğer beyitte Meşreb, sevgiliye kavuşmasını anlatmaya kalksa, bu güzel duruma Hutten miski, sünbül ve anber gibi diğer güzelliklerin katlanamayacağını dile getirmektedir. Yani şair sevgiliye kavuşmanın güzelliğinin dünyadaki bütün güzelliklerden üstün olduğunu belirtmektedir:

Meşreb sen eger vaşl-ı şanem vaşfını aytsañ
Müşkîñ-i Huten sünbül ü ' anber çideyalmas¹⁸

2.1.2. Çin

Doğudaki en büyük ülkelerden biri olan Çin, Türkistan devletleriyle sürekli etkileşim içerisinde olmuş bir ülkedir. Mani dininin merkezi halinde olan, Mani'nin de bir ressam olduğu ve dinî kitaplarının da birçok minyatür ile süslü olduğu bilgisinden hareketle Çin ile birlikte "but-nigâr-müşk-nakş..." gibi resimi çağrıştıran kelimeler, edebiyatımızda genellikle birlikte kullanılmıştır.¹⁹

Çin kelimesiyle birlikte "Hıtâ, Hutten, Maçin..." gibi kelimeler de edebiyatımızda kullanılmaktadır. Bu ve benzeri kelimelerde ise sevgili ve onun güzel kokusunu ifade etmek amaçlanmaktadır. Son olarak sevgilinin saçlarındaki kıvrımlar da "Çin" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Meşreb şiirlerinde "Çin" kelimesini genellikle Çin ülkesini kastederek kullanmıştır. Bunun yanı sıra sevgilinin saçlarındaki kıvrımları kastettiği örnekler de tespit edilmiştir.

Aşağıdaki örnek beyitte Meşreb, sevgiliyi görmek amacıyla Çin ve Nemengan şehirleri arasında sürekli yürüdüğünü belirtmektedir. Ancak şair, bu yürüyüşlere rağmen sevgiliden herhangi bir hediye ile ödüllendirilmediğini söylemektedir:

Çin ü Nemengan içide yördi Raħm Baba sūrep
Tapmadı bir hediyni t̄alīb-i rāh-be-rāh özüm²⁰

¹⁷ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 67; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 62; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 86.

¹⁸ Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 203.

¹⁹ Pala, "Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü", 103.

²⁰ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 104; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 97; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 109.

Sevgilinin güzellik unsurlarına dikkati çektiği bir bentinde ise şair, “Çin” kelimesini hem sevgilinin saçının ucundaki kıvrım hem de Çin ülkesini kastedecek şekilde tevriyeli kullanmıştır. Şair sevgilinin bu zamana dek görülmemiş olan zülfünü ve saçlarındaki kıvrımı görünce kalbinden vurulmuşa dönmüştür. Bu öyle bir sevdadır ki sevgilinin saç kıvrımlarını görmek için Çin ülkesinden Çinliler dahi çıkıp gelmiştir. Ayrıca şair, servi boylu güzelin ayağa kalkıp silkinerek evinden dışarı çıkmasına ve salınarak yürüyüşüne canını feda edebileceğini dile getirmektedir. Sevgilinin gülüşü de aşığın canını alacak derecede etkileyicidir:

Ṭurfe zülfün hem egildi ḥasta köñül çin çin
 Çiniler keldi bu çin sevdâsığa Çin mülkidin
 Silknip uydın çıkadur serv boyluk nâzenin
 Men neçük kılmay fidâ cānım saña ey mäh-cebin
 Ḥūş külüp cānum alur sen āfet-i devrān mu sen²¹

2.1.3. Hindistân

Edebiyatımızda Hindistan, sevgilideki güzellik unsurlarından başlayıp siyâhî köle, tüccar ve askeri kasteden anlamlara kadar çok farklı şekillerde kullanılmaktadır. Örneğin, sevgilinin saçı, yüzündeki benler, Hindistan'ın uzaklığı, baharatları, amber kokusu,²² Hz. Âdem'in Cennet'ten kovulduktan sonra Hindistan'a indirilmesi²³ gibi durumlar hep “Hind”, “Hindû” ve “Hindistân” kelimeleriyle edebiyatımızda yer almaktadır.

Meşreb'in şiirlerinde Hindistan, sayı bakımından gazel, müstezat ve muhammeslerde sadece birer kez zikredilmiştir. Bu kullanımlarda şair sevgilinin tasvirini yaparken “Hind” ve “Hindistân” kelimelerini tercih etmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, ilk olarak kendisini sevdiğine kavuşma arzusuyla gül bahçesini süsleyen bülbüle benzetmektedir. Şair, beytin ikinci mısraında ise kavuşmak istediği sevgiliyi, bazı vasıflarıyla açıklayarak tasvir etmeye çalışmaktadır. Kendisini bülbül olarak betimleyen şair, şeker gibi tatlı gülüşlü sevgilisini ise ötüşüyle meşhur olan Hindistan tûtîsine (papağanına) benzetmektedir:

Vaşl-ı gülzâr-ârâ bülbül erür bu Meşreb
 Şekkerin ḥande bile tūṭî-yi Hindistân kız²⁴

Şairin müstezatlarında geçen bir diğer Hindistân ifadesi ise sevgilinin yüz güzelliklerinin tasviri amacıyla kullanılmıştır. Şair sevgilinin yanağını ve zülûflerini, birbirine yandaş, yakın olan iki cihan ehli olarak betimlemiştir. Bu betimlemeyi de coğrafi bakımdan birbirine yakın olan Hindistan ve Hitâ ülkelerine benzeterek açıklamasını kuvvetlendirmiştir:

²¹ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 267; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 231; Yusuf, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 307.

²² Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, 315.

²³ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 1: 37.

²⁴ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 34; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 33; Yusuf, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 41.

‘ Ārız bile zülfiñni cehān ehli demişler
 Birbirige yandaş
 Bu şurfe ki hem-sāye bolup Hind ü Hıṭāyī
 Körgeç anı her yār²⁵

2.1.4. Yemen – Kaşgar

Meşreb şiirlerinde Yemen ve Kaşgar isimlerini sadece mekânsal olarak kullanmıştır. Bahsi geçen iki isim, herhangi bir özelliğiyle ön plana çıkmamaktadır.

Şaire pîri Âfak Hoca tarafından “Meşreb” mahlası verilmiştir. Bu hadiseden sonra Meşreb, Kaşgar ve Yarkend içinde kendisini önemli ve yüce bir şahsiyet olarak görmeye başladığını muhatabına şu şekilde bildirmiştir:

Ḳuddise sırruhū ḥ̄ācem Meşreb atımnı koydılar
 Kaşgar u Yarkend içide şāhib-i kibriyā özüm²⁶

Başka bir örnekte ise Meşreb, sevgilinin kırmızı dudaklarına eş bir şey söylemenin; onu başka bir şeyle benzer kılmanın edebe sığmayacağını dile getirmektedir. Bu düşüncesini de Bedahşân’da çıkarılan, yakutun parlak kırmızısı ve en değerli türü olan la’l ile bile mukayese edilemeyeceğini belirterek kuvvetlendirmektedir. Bedahşân’dan sonra kullanılan Yemen ise edebiyatımızda genellikle akik taşıyla birlikte kullanılır. Şair bu beyitte Bedahşân’da çıkarılan la’l ile Yemen’de çıkarılan akik taşıyı birlikte kullanarak tasviri kuvvetlendirmiştir:

Ḡonçe-yi la‘liñe mānend eylemak ermes edeb
 Ḥaddi ermes şadқа (hem) la‘l-i Bedahşān u Yemen²⁷

2.2. Şehir Adları

2.2.1. Bağdat

Irak’ın başkenti Bağdat, edebiyatımızda birçok farklı isimle (Dârü’s-Selâm, Medînetü’s-Selâm, Behişt-âbâd) anılmaktadır. Ayrıca Bağdat’ta birçok velînin (İmâm-ı A’zam, Ebû Hanîfe, Abdülkâdir Geylânî vd.) türbelerinin bulunması ve Bağdat kelimesinin köken bilgisi açısından incelenmesi neticesinde ortaya çıkarılan anlamlar da (Allah’ın lutfu, lutfedilmiş bahçe...) şehre ayrı bir önem katmaktadır.²⁸

Bütün bu değerleriyle birlikte şairler tarafından şiirlerde sıklıkla işlenen Bağdat, Meşreb’in şiirlerinde sadece bir yerde tespit edilmiştir. Burada da şair, pîrini methederken, Bağdat ile Rûm şehirlerinin, pîrinin külâhına sadaka niyetiyle verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Şair, pîrinin bakışına cihanı, gözlerinin siyahına Hutun

²⁵ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 276; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 262; Yusuf, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 262.

²⁶ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 104; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 97; Yusuf, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 109.

²⁷ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 270; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 234; Yusuf, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 133.

²⁸ Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, 306-308.

ülkesinin misk âhûlarını, iki kat bükülmüş zülfüne Çin güzellerini, başındaki külâhının köşesine ise Bağdat ile Rum şehirlerini sadaka olarak vermek istemektedir:

Devrân-ı cehân tarz-ı nigâhına taşadduk
 Âhû-yı Huten çeşm-i siyâhına taşadduk
 Cânâne-yi Çin zülf-i dü-tâhîna taşadduk
 Bağdâd ile Rûm taraf-ı külâhına taşadduk...²⁹

2.2.2. Bedahşân

Afganistan'a bağlı olan Bedahşân, ülkenin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Çin, Tacikistan ve Pakistan'a komşu olan bu şehir, yüksek rakımlı dağlık bir arazide konuşlanmış, sulak, güzel havalı ve orta halli bir şehir olarak nitelendirilmektedir.³⁰ Merkezi Feyz-âbâd olan şehir, "La'l" adı verilen yakutun en kıymetli ve kırmızı cinsinin ana vatanıdır. La'l edebiyatımızda, parlak kırmızı renginden dolayı sevgilinin dudaklarıyla ilişkilendirilmiştir ve "La'l-i Bedahşân" tamlaması çoğu şair tarafından kullanılmıştır.³¹

Meşreb de şiirlerinde Bedahşân'a yer vermiştir. Ancak şairin şiirlerinde sadece iki yerde bu şehrin ismini zikrettiği tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin siyah saçlarının arasından yüzünün ay gibi parladığını belirtmektedir. Bunu da işlenmemiş, kayaç halinde olan la'l taşının renginin siyah olması ve taşın parçalandığı zaman içindeki parlak kırmızı kısmının çıkmasıyla ilişkilendirerek muhatabına sunmuştur:

İkki zülfi içide gül yüzi tâbân boldı
 Tüşmegünçe çâra taş la' l-i Bedahşân bolmas³²

2.2.3. Belh

Afganistan'ın bir başka şehri olan Belh, ismiyle alakalı birden fazla tahminin bulunduğu (Farsça "Bâhrîş", Avesta'da³³ "Bâhdi (Bahdrî)", Grekçe'de "Baktra (Baktres)"), kuruluşuyla ilgili birçok rivâyetin anlatılageldiği, Arap egemenliğine Muâviye döneminde girdiği bilinen, farklı devletlerin ve yönetimlerin kontrolü altına giren, birçok ünlü şahsiyetin yetiştiği (İbrâhim b. Edhem, Ebû Huzeyfe, Baha'ü'd-dîn Veled, Sûfi Allahyâr, İbni Sînâ...) bir başka tarihî şehirdir.³⁴

²⁹ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 285; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 249; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 330.

³⁰ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Ankara, Akçağ Yayınları, 2000), 119.

³¹ Ahmet Kabaklı, *Divan Edebiyatı* (İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011), 409.

³² Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 178; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 157; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 200.

³³ Zerdüştlüğün kutsal kitabının adı. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Abdurrahman Küçük – Günay Tümer, *Dinler Tarihi* (Ankara, Ocak Yayınları, 1993), 108; Eshat Ayata, *Zerdüşst Spitama: Avesta (Bölümler)* (İstanbul, Kora Yayınları, 2011).

³⁴ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1992), 5/410-411; Mohammad Yasir Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", *İSTEM*, 18 (2011), 219-241.

Anadolu sahası Türk-İslâm edebiyatında Belh şehri ile ilgili özel bir kullanım ya da telmih neredeyse yok denecek kadar azdır. Ancak Baba Rahîm Meşreb için Belh şehri, çok farklı manalar ihtiva eden önemli bir şehirdir. Çünkü Âfak Hoca, talebesi Meşreb'e Belh ve Kunduz valisi Mahmut Bek Katagan tarafından idam edileceğini yıllar öncesinden bildirmiştir. Meşreb de hayatının sona ereceği bu şehri şiirlerinde sıklıkla zikretmiştir.

Şair aşağıdaki örnek beyitte, Belh şehrinin valisi Mahmud Han'ın kanını dökeceğini ve onu idam edeceğini dile getirmektedir. Ayrıca şair, pîri Âfak Hoca'nın da kendisine bildirdiği üzere Allah'ın takdirinin bu yönde olduğunu benimsemiştir ve bu yüzden ona canını vermeyip de ne yapacağını belirtmektedir:

Çanımın töker ermiş Belh şehride Maḥmūd Han
Taḳdîr-i ezel bolsa neyley aña bermey can³⁵

“Ölüm” temasını işlediği bir gazelinde ise Meşreb şehadet şerbetini içeceğini belirtmektedir. Ölümün, onu idam edecek olan Belh ve Kunduz valisi Mahmud Bek Katagan'a kendisini mübtelâ kıldığını da dile getirmektedir:

Meşrebiñ hem kâse-yi derd-i şehâdet nûş eter
Belh-arâ Maḥmūd ḳulıḡa mübtelâ ḳılḡan ölüm³⁶

Özetlemek gerekirse Belh şehri, Meşreb'in duygu durumunda “Ölüm” temasını ön plana çıkarmıştır ve bu durum şiirlerine sıklıkla yansımıştır.

2.2.4. Ken'ân

Hz. Yakup ve Hz. Yusuf'un yaşadığı şehir olan Ken'ân, günümüz Sayda, Sur civarları ile Suriye'nin bir kısmını kapsayan şehirdir. Edebiyatımızda “Mâh-ı Ken'ân” tamlamasıyla Hz. Yusuf, “Pîr-i Ken'ân” tamlamasıyla ise Hz. Yakup karşımıza çıkmaktadır.³⁷

Meşreb'in şiirlerinde toplamda beş farklı beyitte tespit ettiğimiz Ken'ân ili, Hz. Yakup ve Hz. Yusuf kıssası ve baba oğlu arasında geçen gözyaşı ve elem dolu yılların anlatımında kullanılmıştır.

Aşağıdaki örneğin ilk mısraında şair, oğlunun hasretiyle yanıp tutuşan Hz. Yakup'un sabah akşam sürekli ağladığını ifade etmiştir. Devamında da Hz. Yusuf'un babasının yanına gelmesi ve baba oğulun kavuşmasına bütün Ken'ân ili halkının ağladığını ifade etmiştir:

Sâḡınıp Yūsufnı Ya' ḳûb yıḡladı şâm u seḡer
Tâ misâfir boldı Yūsuf ehl-i Ken'ân yıḡladı³⁸

³⁵ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 305; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 148.

³⁶ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 125; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 116.

³⁷ Pala, “Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü”, 266.

³⁸ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 151; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 133; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 46.

Ken'ân ilinin geçtiği bir başka beyitte de Meşreb, ayrılık teması üzerinden muhatabına öğütler vermektedir. Şair, ayrılık yarasının derdini en iyi Hz. Yakup'un bileceğini dile getirip böyle bir derdi Ken'an ilindeki Yakup'tan dilemek gerektiğini ifade etmektedir. Beytin devamında ise Hz. Yakup'un Hz. Yusuf için döktüğü gözyaşlarından hareketle Allah'ın nurunun ışığının da tıpkı ağlamaktan gözlerini kaybeden Hz. Yakup'un gibi ağlayan gözlerden dilenmesini belirtmiştir:

Dâğ-ı hicrân derdini Ya' kûb-ı Ken'ândın tile
Perteve-i enver-i Hâkkını çeşm-i giryândın tile³⁹

2.2.5. Kerbelâ

Irak sınırları içerisinde bulunan bu bölge, ilerleyen yüzyıllarda aynı isimle şehir haline gelmiştir. Kerbelâ ayrıca, peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin'in şehit edildiği yerdir. Bu yüzden Kerbelâ, Şii Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Hz. Hüseyin'in kabri de bu şehirdedir.⁴⁰

Edebiyatımızda ise Kerbelâ ve Hz. Hüseyin üzerine birçok müstakil eser bulunmaktadır. Müstakil eserlerin yanı sıra dinî-lâ-dinî çoğu edebî eserde Kerbelâ ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hadiseleri geçmektedir.⁴¹ Meşreb'in şiirlerinde de Kerbelâ, Hz. Hüseyin ile birlikte çokça zikredilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Meşreb, Kerbelâ ile Hz. Hüseyin'i birlikte kullanmıştır. Kendisini bî-çâre ve perişan olarak niteleyen Meşreb, kurtuluşuna vesile olması amacıyla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hürmetine Allah'tan yardım dilemektedir:

Meni bî-çâre (vü) ser-geşteni âvâre hâliğe
İnâyet kıl Hâsan birle Hüseyin-i Kerbelâ hâkkı⁴²

Bir başka örnekte ise Meşreb, sevgiliye hitap etmektedir. Zalim sevgiliden kendisini şehit etmesini isteyen şair, kanının da tıpkı Kerbelâ çölünde şehit düşenlerin kanları gibi dalga dalga akmasını talep etmektedir:

Ey sitemger kelğil u eknûn şehîd etgil meni
Mevc ursun Kerbelâ deştide bul şanımenî⁴³

2.2.6. Mekke – Medîne

Peygamber efendimizin dünyaya geldiği ve İslâmiyet'in merkezi olan Mekke, şairler tarafından birçok açıdan edebiyatımızda ele alınıp işlenmiştir. Kâbe'nin burada olması, peygamber efendimizin doğduğu yer olması ve Hac ibadetinin de yine bu şehirde

³⁹ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengâni", 117; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 108.

⁴⁰ Pala, "Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü", 267.

⁴¹ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Kenan Özçelik, "Makteller ve Muharremiyeler" *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara, Grafiker Yayınları, 2014), 289-293.

⁴² Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengâni", 154; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 136.

⁴³ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengâni", 173; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 152; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 32.

icra ediliyor olması gibi açılardan Mekke, edebiyatımızda çokça kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Mekke, “Fezâil” ya da “Fazilet-nâme” gibi birçok eserde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴

Tarihteki bir diğer ismi “Yesrib” olan Medîne de Müslümanlar için mukaddes şehirlerindedir. Çünkü peygamber efendimiz ve ilk inananlar, Mekke’den Medîne’ye hicret etmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber, M. 632. yılında Medîne’de vefat etmiştir.⁴⁵

Meşreb’in şiirlerinde de Mekke ve Medîne, gazellerde ve muhammeslerde tespit edilmiştir. Şairin şiirlerinde geçen Mekke ve Medîne ile ilgili örnek beyitlerden ilkinde Meşreb, Mekke’ye ne zaman gideceğini düşünmektedir. Beytin ikinci mısraında ise Meşreb asıl isteğini ifade etmektedir. Şair, Kâ’be’ye varmak ve oraya yerleşmek istemektedir:

Çaysı kün bolğay ki men Mekkede ma’vâ eylesem
Kâ’be-yi maşşadğa barıp menzil ü cā eylesem⁴⁶

Bir başka beyitte ise şair, Allah’a Safâ ve Merve, Zemzem, Kâ’be, Medîne ve Ravza-i Mutahhara adına dua etmektedir:

Şafâ vü Merve vü zemzem ħarîm-i Kâ’be-yi â’ zām
Medîne ravzâ-yı pāk-i Resûl-i müctebâ ħakkı⁴⁷

Ayrıca Meşreb, Müslümanların kutsalı olan Mekke-Medîne ile annesi arasında da bir ilişki kurmuştur ve muhammeste annesine “Validem, Mekke’m, Medîne’m” diye seslenerek annesinin kutsiyet derecesini arttırmıştır. Annesi ile arasında sağlam bir bağ olduğunu bize gösteren şair, onun ölümünden sonraki yaşadığı zor durumu da bentte tasvir etmiştir:

Bol ölüm zâr yığlatıp kıldı yüüzmnî za’ ferân
Tende dermân ħalmanı boldum za’ if (ü) nâ-tevân
Bol ağır yük astıda boldı ħaddim mişl-i kemân
Bolmanı ‘ âlem ilide men kebi bî-ħānumân
Vâlidem Mekkem Medînem miħribānım ħayda sen⁴⁸

⁴⁴ Pala, “Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü”, 302; Başta Mekke ve Medîne olmak üzere şehirler hakkında kaleme alınan fazilet-nâmelerle ilgili bir çalışma için bkz: Kübra Yılmaz, “Türk İslam Edebiyatında Fazilet-nâmeler ve Mekke, Medîne, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/2 (Aralık 2017), 366-381.

⁴⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007), 599.

⁴⁶ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 199; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 173.

⁴⁷ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 155; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 136.

⁴⁸ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 160; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 141; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Miħribānım Kaydasen”, 308.

2.2.7. Nemengân

Nemengân, Meşreb'in dünyaya geldiği şehirdir. Şair şiirlerinde kendini tanıtırken, şehirden ayrıldığında, şehirden tanıdıkları geldiğinde ve başka şehirlerin isimlerini zikrederken dahi Nemengân'dan bahsetmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, belirli olgunluğa erişememiş olan şahısların sözlerinin kıymetli olmayacağını ve bu sözleri mazmun olarak değerlendirmemek gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca şair kendisini her yönden olgunluğa erişmiş bir kişi olarak göstermek amacıyla yeni ve güzel mazmun isteyenlerin de kendisinden istemeleri gerektiğini belirtmiştir. Burada şair, "Meşreb-i Nemengân" ifadesiyle de memleketini zikretmiştir:

Nâ-resâlar sözünü mazmûnga fikr etmeğil

Tâze mazmûn isteseñ Meşreb-i Nemengândın tile⁴⁹

Bir başka beyitte ise şair, Nemengân şehrinden kendisini ziyarete gelen hemşerilerini görünce hissettiği duyguları kaleme almıştır. Bu şiirin ilk beytinde Meşreb, Nemengân şehrinden dostlarının, arkadaşlarının geldiğini belirttikten sonra, gelen misafirlerinin anne ve babasını da bildiklerini zikretmiştir:

Nemengân şehridin dostlar meni yârânlarım keldi

Atam birle anamnı bilgüçi mihmânlarım keldi⁵⁰

2.2.8. Semerkant – Buhârâ

Semerkant ve Buhârâ, Özbekistan'ın diğer önemli tarihî şehirleridir. Meşreb şiirlerinde, Semerkant'ı bir ve Buhârâ'yı iki kez zikretmiştir. Şair, Semerkant ve Buhârâ şehirlerini şiirlerinde kullanırken o şehirlerde yaşayan ya da türbesi bulunan Allah dostlarını anmak maksadıyla kaleme almıştır.

Şiirlerinde Semerkant'ı zikrettiği tek beyitte şair, insanların halk arasında söz söyleyen ve sözüne kıymet verilen biri olması için, öncelikle Semerkant'a gidip oradaki pîr ve Allah dostlarından bunu talep etmesi gerektiğini belirtmiştir:

Ger hâlâyık içre gûyâligı kılsañ ihtiyâr

Bar Semerkand yurtığa (sen) şâh-ı civândın tile⁵¹

Bir başka beyitte ise Meşreb, Buhârâ şehrindeki sevgiliyi, bir başka deyişle pîr ya da mürşidi tasvîr etmektedir. O sevgilinin, âşıkları üzerinde öyle bir etkisi vardır ki tıpkı kendisi gibi bütün âşıkları sersem ve akli başından gitmiş bir hale sokmuştur. Buhârâ şehrindeki o gül yanaklı sevgili, bütün âşıklarını evsiz barksız ve akli başından gitmiş bir vaziyette bırakmıştır:

⁴⁹ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 118; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 109.

⁵⁰ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 225; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 195; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 52.

⁵¹ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengânî", 117; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 108.

Menîñ-dek neçe ser-gerdân barur da neçe ser-gerdân

Kılıp mecnûn Buhârâ şehride bi-ĥānumān gül-ruĥ⁵²

2.2.9. Taşkent

Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent Türkistan sahasının bir diğer önemli şehirlerindedir. Şehrin tarihi M.Ö. 2000'li dönemlere kadar gitmektedir. Edebiyatımızda herhangi bir yönüyle ele alınmayan Taşkent, şairlerin kendi muhayyilelerinden ve duygu durumlarından hareketle şiirlerinde yer verdiği bir şehir hüviyetindedir.⁵³

Kendisi de bu toprakların şairi olmasına rağmen Meşreb'in şiirlerinde de Taşkent, sadece bir beyitte tespit edilmiştir. Şair bu beyitte, Taşkent'e gidip orada Azrâil ile sevgiliye ulaşma konusunda karşı karşıya geldiğini ifade etmiştir. Her şeyin Allah'ın takdiri doğrultusunda olduğunu bilen Meşreb, Allah'ın kendisine sevdiğini vermemesi hususunda ise takdire boyun eğip ağlamaktan başka çaresinin olmayacağını ifade etmiştir:

Taşkent barıp 'Azrâ'il birle kılğumdur muşaf

Bermese yâri Ĥudâ men yığlamay kim yığlasun⁵⁴

2.2.10. Tebriz – Nişâbur – Şam

İran'ın Doğu Azerbaycan bölgesinin merkezi olan Tebriz⁵⁵, İran'ın bir başka tarihi şehri olan Nişâbur⁵⁶ ve Suriye'nin başkenti olan Şam⁵⁷ Meşreb'in şiirlerinde üç şehrin ismi bir arada, sadece bir beyitte; Şam şehri ise tek başına bir murabada ve bir muhammeste olmak üzere iki farklı yerde zikredilmiştir.

Aşağıdaki örnek beyitte Meşreb, üç şehrin yanı sıra Irak ve Rûm ülkeleriyle birlikte Belh ve Buhârâ şehirlerini de zikretmiştir. Beyitte "Tebriz mi? Nişâbûr mu?" tartışmasından yüz çevirdiğini; Irak, Şam ve Rum'u muhatabına verip, Belh ve Buhârâ'nın ise kendisinin olmasını istediğini dile getirmiştir:

Guzeştem Meşreb ez da'vâ-yı Tebrîz u Nişâpûreş

'Irâk u Şâm u Rûm ez tû heme Belh u Buĥâr ez men⁵⁸

Murabbalarında geçen bir bentte ise Meşreb, Irak ve Şam'ı görmek istediğini (buralardaki pîr ve mürşitlerin yanına gitmek, türbelerini ziyaret etmek istediğini) dile

⁵² Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengâni", 295; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 255; Yusufov, "Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen", 217.

⁵³ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Abdullah Muhammedcanov, "Taşkent", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2011), 40/145-148.

⁵⁴ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengâni", 116; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 106.

⁵⁵ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2011), 40/219-222.

⁵⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 33/149-151.

⁵⁷ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 38/311-315.

⁵⁸ Bayat, "Külliyât-ı Meşreb Nemengâni", 291; Fidancı, "Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi", 253.

getirmektedir. Ancak şair, buralardaki Allah dostlarından kendisine hiçbir işaret gönderilmediğini belirttiikten sonra onlardan ayrı olmanın verdiği elemle yandığını ifade etmektedir. Bentin son mısraında ise isteklerinin gerçekleştiğini söyleyip şükretmektedir:

İstep vişâliñ Şâm (u) ‘ Irâkı
 Tapmadım aşlâ yârını sürâkı
 Köydürdi dostlar yârını firâkı
 Kördüm yüzüñni elḥamdülillâh⁵⁹

2.3. Dağ ve Nehir Adları

2.3.1. Minâ (Minâ Dağı)

Mekke ile Müzdelife arasında bulunan Minâ, şeytan taşlama ve kurban kesme vazifelerinin yerine getirilip bayramın geçirildiği mekânın adıdır.⁶⁰ Meşreb şiirlerinde coğrafi yer adı olarak sadece bir kez “Minâ Dağı” tabirini kullanmıştır.

“Minâ Dağı” ifadesinin geçtiği beyitte şair, ufukları, göz açıp kapayınca kadar geçtiğini ve bunun acayip bir durum olmadığını dile getirmektedir. Beytin ikinci mısraında geçen “Akke” kelimesi, saksığan kuşu demektir. “Hukkelemek” ise halk arasında saksığan kuşunun zıplamasına verilen tabirdir. Şair, Mina dağına saksığan kuşu gibi zıplayıp geçtiğini ve ufukları da göz açıp kapayınca kadar kat ettiğini söyleyerek “Tayy-i zamân–Tayy-i mekân”⁶¹ mertebesine eriştiğini muhabatına bildirmektedir:

Āfaḡnı bir laḡzâda kezdım ne ‘ acebdür
 Mīnâ tağıdın ‘ akke-şıfat ḡukkelep öttüm⁶²

Tûr (Sînâ)

Tûr dağı, Hz. Mûsâ'nın ilâhî vahye ve Allah'ın tecellisine mazhar olduğu dağın adıdır. “Tûr-ı Sînâ” ya da “Sînâ” gibi adlandırmaları da bulunan bu dağ, edebiyatımızda genellikle Hz. Mûsâ ile birlikte kullanılmaktadır.⁶³

Meşreb'in şiirlerinde de Tûr dağı, Hz. Mûsâ ve kıssalarıyla birlikte kaleme alınmıştır. Örnek olarak verilen aşağıdaki beyitte de Tûr dağı, Allah'ın has dostu olan Hz. Mûsâ'nın ilâhî vahye mazhar olduğu ve gizli sırlara eriştiği mekân olmasından dolayı kullanılmıştır:

Maḡâm-ı kûh-ı Tûr içre tapıp esrâr-ı ma‘ nânı
 Ḥudâni ḡâs dostı Ḥâzret-i Mûsânı ḡâzır kı⁶⁴

⁵⁹ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 94; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 88; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 271.

⁶⁰ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Mehmet Şener, “Mina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2005), 30/96-97.

⁶¹ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: M. Nedim Tan, “Tay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2019), Ek-2/582-583.

⁶² Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 80; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 75; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 112.

⁶³ Pala, “Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü”, 461.

2.3.2. Ceyhun (Âmuderyâ)

Çinliler tarafından “Wu-hu”; İranlılar tarafından “Veh-rôz/Behrôz”; Araplar tarafından “Ceyhun/Belh” ve Türkler tarafından “Ögüz” olarak adlandırılan Orta Asya’nın en büyük nehirlerinden biri olan Ceyhun,⁶⁵ edebiyatımızda aşğın gözyaşlarının mübalağalı anlatımı için kullanılan nehirlerden biridir. Ceyhun haricinde Nil, Dicle, Fırat ve Aras gibi nehirler de şairler tarafından kullanılmıştır.⁶⁶

Meşreb’in gazellerinde iki; muhammeslerinde ise üç kez olmak üzere beş defa coğrafi yer adı olarak Ceyhun nehri zikredilmiştir. Nehir genelde şairin gözyaşlarının mübalağalı anlatımında kullanılmıştır.

Ceyhun ile ilgili aşağıdaki beyitte de şair kendisinin inleyerek gece gündüz sürekli ağladığını ve gözyaşı döktüğünü belirtmektedir. Meşreb, ikinci mısradan itibaren akıttığı gözyaşlarını Ceyhun nehrinin suyuna benzeterek mübalağalı bir anlatımı tercih etmiştir:

Keçe kündüz zâr birle yığlabân
Köz yaşı Ceyhunçe akkan bar mu kin⁶⁷

2.3.3. Dicle

Âşğın gözyaşlarının benzetildiği coğrafi yer adlarından biri de Dicle nehridir. Anadolu’dan doğup Irak topraklarından sonra denize dökülen Dicle,⁶⁸ Bağdat şehriden geçiyor olmasıyla da şiirlere konu olmuştur.⁶⁹

Örnek olarak alınan aşağıdaki beyitte de Meşreb, aşk yolunda çektiği sıkıntıları dile getirmektedir. Şair, aşk ateşinden yapılmış tesbih tanelerini beline kemer ettiğini; bununla birlikte gözlerinden Dicle ve Ceyhun nehirleri kadar kanlı yaş akıttığını belirtmektedir:

Çanlığ yaşım akıddum u çün Dicle (vü) Ceyhun
‘İşğın otıdın sübhâ-yi zünnâr men ettim⁷⁰

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında Baba Rahîm Meşreb’in menâkıb-nâmesinde geçen şiirlerinde üç ana başlık altında, aynı beyitte tek başına veya birden çok şekilde toplamda yirmi altı farklı coğrafi yer adı tespit edilmiştir. Bu yirmi altı yer adı ise şiirlerde toplamda doksan altı kez zikredilmiştir. Kullanım sıklığına göre ise Kerbelâ birinci, Hatâ ikinci,

⁶⁴ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 134; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 123; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 66.

⁶⁵ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Emel Esin, “Amuderya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 3/98-99.

⁶⁶ Pala, “Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü”, 91.

⁶⁷ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 65; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 60; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 146.

⁶⁸ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Metin Tuncel, “Dicle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1994), 9/281-282.

⁶⁹ Pala, “Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü”, 116.

⁷⁰ Bayat, “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni”, 165; Fidancı, “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi”, 145; Yusufov, “Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen”, 97.

Nemengan üçüncü, Rûm ve Çin dördüncü, Belh, Ken'ân, Mekke-Medîne ise beşinci sırada yer almıştır.

Şairin ortak muhayyileden gelen coğrafi yer adlarının yanı sıra yaşadığı, gezdiği, gördüğü yerlerin adlarını da kendi muhayyilesinden ve duygu durumundan hareketle tasvir ederek şiirlerinde kullandığı tespit edilmiştir. Bu durum hem şairlik yönünün kuvvetli olduğunun hem de ait olduğu coğrafyadaki yer adlarını şiirlerinde anlatmak istediği konu ile doğru orantılı bir şekilde kullandığının bir göstergesi niteliğindedir.

Meşreb'in kullandığı coğrafi yer adları beyit ve bentlerde sevgi, özlem, bağlılık, aşk, saygı, hasretlik gibi duygu durumlarını barındırmaktadır. Ayrıca şairin yaşadığı şehirlerden biri olan Belh şehrini ise diğer yer adlarından daha farklı ve spesifik bir şekilde şiirlerinde kullandığı tespit edilmiştir. Çünkü şaire, ölümünün Belh valisi tarafından olacağı hocası tarafından önceden bildirilmiştir ve bu durum hem şairin duygularına hem de "Ölüm" temasıyla birlikte şiirlerine yoğun bir şekilde yansımıştır. Bunun haricinde Meşreb, coğrafi yer adlarını muhatabına vermek istediği mesaj doğrultusunda estetik bir şekilde ve didaktik bir üslupla şiirlerinde kullanmıştır.

Kaynakça

- Abdullah, Hacı İsmetullah. *Baba Rahim Meşreb Mebde-i Nûr*. Taşkent: Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Fen Neşriyatı Yayınları, 1994.
- Âmini, Kâzım. *Baba Rahîm Meşreb Mebde-i Nur*. Kabil: El Ezher İntişaratı Müessesesi Yayınları, 2015.
- Arıkoğlu, İsmail. "Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyeli Kullanımı Aydın-Tire Örneği". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 23 (Aralık 2008): 137-144.
- Ayata, Eshat. *Zerdüşt Spitama: Avesta (Bölümler)*. İstanbul: Kora Yayınları, 2011.
- Baş, Münire Kevser. "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Manzum Fâtîha Tefsiri". *Toplum Bilimleri Dergisi*, 13 (2013), 133.
- Bayat, Halim. *Külliyât-ı Meşreb Nemengânî*. Peşaver: Tac Mahal Yayınları, ty.
- Bilgili, Ali Sinan. "Tebriz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
- Dilçin, Cem. *Divan Şiirinde Çağırışım Ögesi Olarak Yer Adları*. Bornova-İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2007.
- Esin, Emel. "Amuderya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fıdancı, Mahmut. *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994.
- Gedik, Sadi. *Meşreb (Baba RAHÎM) Mebde-yi Nûr*. Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- Kabaklı, Ahmet. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011.
- Kahhar, Tahir. "Babarrahim Meşreb", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 15/97. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, 2000.
- Kanabaev, Cemalidin. *Baba Rahîm Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. 1/37. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Küçük, Abdurrahman – Tümer, Günay. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.

- Mahdi, Mohammad Yasir. "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri". *İSTEM*. 18 (2011), 219-241.
- Muhammedcanov, Abdullah. "Taşkent". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/145-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Onay, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Özçelik, Kenan. "Makteller ve Muharremiyeler". *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Nişâbur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/149-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Şener, Mehmet. "Mina". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Şengün, Necdet. "İslâmî Dönem Türk Edebiyatı – Gelişim Süreci". *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Tacibayeva, M. "Meşreb". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 6/338. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Tan, M. Nedim. "Tay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/582-583. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Tolkun, Selahittin. "Meşreb". *Türk Kültürü Dergisi*, 454 (Şubat 2001), 112.
- Tomar, Cengiz. "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tosun, Necdet. "Çağatayca Yazılmış Menâkıpnâmeler". *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*. (İstanbul: Sütun Yayınları, 2012), 443.
- Tuncel, Metin. "Dicle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Turan, Selami. "Necâtî Beğ'in Şiirlerinde Yer Adları". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (1 Mayıs 2009), 135.
- Yazıcı, Tahsin. "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yeniterzi, Emine. "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/15, (2010), 302-304.
- Yılmaz, Kübra. "Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname". *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (Aralık 2017), 366-381.
- Yusufov, Celaledin. *Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen*. Taşkent: Gafur Gulam Namıdagi Neşriyat, 1990.